

Změny v příjmové nerovnosti v letech 1988-1992

JIŘÍ VEČERNÍK*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Changes in income distribution in 1988-1992

Abstract: Recent changes in earnings and household income distributions are described on the basis of statistic reports from 1988 and sociological data from 1991-1992. It appears that an inequality in various indications has significantly increased. The lowest increase in inequality was found in household incomes, the middle in earnings and the greatest in per capita incomes. Though demographic factors remained the most significant, their weight has diminished. Returns to education have diminished as well. Before the new criteria will be established, difficulties in measuring the economic success of individuals and households on the changing labor market seem to surface. Within the definition of a family's financial situation, however, the particular pattern of a mainly demographic dependence of earnings and especially the household (or equivalent) income is probably being replaced by an economic pattern wherein the household's head's earnings has much more weight.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 5: 666-684)

Socialistické Československo patřilo k nejnivelizovanějším zemím na světě. Patřilo však i k těm, kde rétorika okolo příjmové diferenciaci daleko převážila nad její skutečnou analýzou. Zatímco v Maďarsku či Polsku (a dokonce i v bývalém SSSR) se ekonomové a statistikové tomuto tématu věnovali velmi intenzívně, u nás jsme se z této strany s diskusí metod či problémů setkali méně často.¹ Většina analýz byla založena na vstupech poskytnutých statistickým úřadem, tj. na rozložení mezd podle odvětví či tabulkách rozložení příjmů na osobu, podle různých typů domácností. Avšak ani tyto analýzy nebyly příliš časté. Není náhodné, že skutečně vyčerpávající zpracování uvedených tabulek z hlediska časového a mezinárodního srovnání bude poskytnuto teprve nyní, a to navíc dvěma britskými ekonomy [Atkinson, Micklewright 1992]. Analýzy vycházející z podrobnějšího zpracování primárních statistických dat tak zůstaly v rukou ojedinělých a osamocených sociologů. Ještě méně byl režim nakloněn jiné než statistické evidenci ekonomické

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: ing. Jiří Večerník, CSc., Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 235 87 77, fax: (02) 235 78 88, E-mail: vecernik@cspgas11.bitnet.

1) Připomeňme jen namátkou práce J. Kordose za Polsko či O. Éltető za Maďarsko. U nás se otázek příjmové diferenciaci dotkli J. Vytlačil a J. Bezouška (známý tandem zakladatelů československých mikrocensů), spolu s nimi pak ekonometr J. Walter. S. Peca analyzoval v obsáhlé práci výsledky Mikrocensů 1958 a 1966 [Peca 1969]. Většina prací ovšem nezískala větší publicitu, protože zůstala v podobě výzkumných zpráv, jako např. analýzy kolektivů O. Knolla a F. Hajnoviče z bratislavského VÚSEI AR.

nerovnosti: pro šetření chudé populace (tzv. obyvatelstva v pásmu omezené spotřeby) připravené M. Hiršlem se nikdy nenašly finanční prostředky.²

Není tedy divu, že mnohé důležité otázky, pro něž by se našla odpověď v datech jinak velmi kvalitních příjmových šetření, zůstaly nezodpovězeny: 1. jaká byla diferenciací mezd a jak se v průběhu let "socialistické výstavby" měnila; 2. jaká byla diferenciací příjmů domácností a její dynamika; 3. jaká souvislost existovala mezi oběma typy diferenciací? Otevřeny však zůstaly i otázky jiné, pro které již dostupná evidence nestačila: 4. jaké byly příjmy z neformální ekonomiky (všech odstínů) a jakou roli v ekonomické nerovnosti občanů sehrála politická dimenze (tentokrát jen jedné jediné barvy) a jak byly obě korelovány s oficiálními příjmy; 5. jaká byla nerovnost majetku a jak byla sycena formálními a neformálními, ekonomickými a politickými zdroji? Zčásti již můžeme tyto otázky odkázat do péče historiků. Zčásti ovšem zůstávají živé i dnes, protože jakkoli pronikavé byly proběhlé změny v této oblasti, realita socialismu zůstává dosud zafixována v mnohých mechanismech distribuce i v myslích ekonomických aktérů. Navíc se tedy k uvedeným otázkám přidávají další: 6. jaké změny v ekonomické nerovnosti přinesl vývoj po listopadu 1989 a 7. byly tyto změny jen kvantitativní či zásadnější, kvalitativní povahy?

Zde se nejprve pokusíme stručně odpovědět na otázky zmíněné sub 1-3, a to na základě statistických příjmových šetření. Musíme pohříchu vynechat otázky uvedené sub 4 a 5, protože k nim žádná statistická evidence ani nemůže existovat, ty musí být předmětem kvalitativního výzkumu. Poté přejdeme k otázkám uvedeným sub 6 a 7 a pokusíme se naznačit vývojové směry na základě našich výzkumů "Ekonomických očekávání a postojů" z let 1991-1992.

1. Vývoj do roku 1988: změny zdánlivé a skutečné

Upevňování komunistické moci bylo doprovázeno nivelizací mezd a prosazením povinné zaměstnanosti. Skutečně revoluční období těchto změn, tj. přelom 40. a 50. let (i když některé začaly již dříve), není ve statistice skoro zachyceno. Bohužel ani pro předválečné období nemáme kvalitní údaje: pro diferenciaci mezd lze použít jen informace o pojištěných mzdách (tj. evidovaných zaměstnanecskou a dělnickou pojišťovnou) a pro diferenciaci příjmů domácností disponujeme jen velmi nereprezentativními rodinnými účty. Teprve na konci 50. let počíná řada kvalitních statistických šetření, tj. na jedné straně šetření mezd na základě povinného výkazu podniků, na druhé straně mikrocensová šetření zachycující příjmy a vybavení domácností na zpravidla na jedno- až dvouprocentním výběru domácností. V nich je tedy zachycen stav po hlavním společenském otřesu, kdy další změny nebyly již nijak pronikavé. Ekonomická situace domácností byla od počátku 60. let opřena o jejich co možná plné zapojení dospělých členů a pouze míra této aktivity byla hlavním zdrojem rozdílů. Vezměme však uvedené otázky trochu po pořádku.

Pokud jde o mzdové rozdíly, již vícekrát jsme ukázali (např. [Večerník 1986]), že období 1959-1988 (pro které máme kontinuitní statistickou evidenci) bylo

²) O projektu a výsledcích pilotáže informuje studie [Malická, Hiršl, Břešťovská 1983].

obdobím jejich pozoruhodné a ve světě zřejmě ojedinělé stability. Na Západě se mzdové rozpětí mění s nestejnou dynamikou ekonomických sektorů (jež rozdíly posiluje) a sociálními intervencemi do mezd (jež přispívá k jejich zmenšování). Také v komunistických zemích existoval určitý tlak na zvětšení rozdílů v zájmu "posílení motivační funkce mzdy". I když šlo více o rétoriku než skutečnost (v tomto směru se projevila obrovská sociální inerce), k určitým výkyvům mohlo dojít. Důležitějším zdrojem však bylo zavedení a zvyšování minimální mzdy (v bývalém SSSR či v Bulharsku), které periodicky stahovalo mzdové rozpětí. V komunistickém Československu nikdy minimální mzda zavedena nebyla a občasné pokusy o větší diferenciaci se projevily jen u nejvyšší kategorie odměňovaných. V podstatě však zůstala mzdová diferenciaci neměnná.³

Stabilita mzdové distribuce však nevypovídá o neměnnosti mzdové diferenciaci jako takové. Za stabilitou statistických rozdílů totiž probíhaly jiné, povětšinou již neevidované a tedy nepozorovatelné změny ve mzdové pozici různých kategorií pracovníků. Zjistili jsme je analýzou dat statistických a sociologických šetření v období 1970-1988 a jen výjimečně jsme mohli použít i dokumentace pro období předchozí [Večerník 1991a, 1991b]. Lze se nicméně domnívat, že šlo o dlouhodobé trendy odpovídající historické logice komunistického režimu u nás.

Za prvé, vrchol věkové křivky mezd se posunoval ke stále vyššímu věku. Jako by generace, která byla nejvíce zneužita pro upevnění komunistické moci a pro kterou bylo kdysi vyhlášeno heslo "mládí vpřed", si brala své výdobytky stále sebou. Pro ni se tedy uskutečňovalo skryté přerozdělování mezi generacemi: pozice mladých pracovníků se relativně zhoršovala a pozice starších se zlepšovala, postupně až k věku těsně předdůchodovému.

Za druhé, v odvětvovém členění se dlouhodobě (tedy s některými návraty) posilovala pozice výrobních odvětví a zhoršovala pozice odvětví nevýrobních. Mzdy v průmyslu, stavebnictví a dopravě stoupaly a v terciéru klesaly. Můžeme za tím vidět vynucenou strategii režimu, který si v podmínkách jen velmi pomalu rostoucích reálných mezd kupoval svoji symbolickou politickou oporu, dělnickou třídu.

Za třetí, v těžce logice se odehrávaly i změny kvalifikačního diferenciálu mezd. Relativní pozice vysokoškolsky vzdělaných pracovníků klesala a rozdíly mezi jednotlivými stupni vzdělání zmenšovaly. I v porovnání s ostatními zeměmi reálného socialismu byli vzdělaní pracovníci odměňováni velmi bídně. Není ostatně náhodné, že první oficiální informace o mzdách podle vzdělání pochází až z roku 1968, kdy bylo uskutečněno statistické šetření v průmyslu a stavebnictví. Na jeho základě bylo např. s překvapením konstatováno, že celoživotní výdělky vysokoškolsky vzdělaných pracovníků nedosahují úrovně středoškolsky vzdělaných osob.

³) Je dokonce možné, že pohyb u nejvyšších 5 % odměňovaných, který jsme zaznamenali, je jen statistickým artefaktem, který vznikl nedostatečně jemnou klasifikací krajních mzdových pásem. V tomto směru jsme totiž byli plně odkázáni na konstrukci statistického výkazu, jímž se mzdy v tzv. květnových šetřeních zjišťovaly ve státních organizacích.

Za čtvrté, přes ideologickou rétoriku o rovnoprávnosti mužů a žen a přes objektivní zlepšování kvalifikační a profesní úrovně žen zůstávaly relativní rozdíly mezi výdělky mužů a žen stejné. Je velmi pravděpodobné, že v rámci dorovnávání nízkých výdělků po roce 1945 a zejména pak v rámci nivelizační ofenzívy 50. let se uvedené rozdíly zmenšovaly. Avšak přinejmenším od počátku 60. let, kdy již máme alespoň hrubou statistickou evidenci, rozpětí průměrných výdělků pracovníků různých pohlaví stagnovalo. V mezinárodním porovnání rozdíly nebyly dramatické (v tom se bylo možno chlubit úspěchy!), to však bylo dáno existencí sotva subsistenčních mezd pro muže, od nichž se mzdy žen již nemohly příliš vzdálit.

Za páté, systematicky a cílevědomě se vyrovnávaly (až k vynulování) mzdové rozdíly mezi českou a slovenskou částí republiky. Tak to také vycházelo z prosazované koncepce vyrovnávání a tak to odpovídalo i připodobňování kvalifikační struktury populací. Nicméně připomeneme-li - marxistickým ekonomům drahou - relaci mezi produktivitou práce a mzdou a trvajícím odlišnost jejich úrovní v české a slovenské části státu, byl vynucený a dominantně politický charakter tohoto počínání zřejmý.

Příjmy domácností byly systematicky sledovány v mikrocensových šetřeních, standardně koncipovaných i zpracovávaných počínaje Mikrocensem 1958. Do standardního zpracování patřila i ta skutečnost, že příjmy domácností vždy vystupovaly v podobě příjmů na osobu. Pouze jednou, a to ve zcela zapomenutém Mikrocensu 1967, se objevila také tabulka s rozložením celkových příjmů domácností.⁴ Časové porovnání výsledků mikrocensových šetření, tj. distribuce příjmů na osobu, ukázalo zmenšování diferenciací - po prvé jsme to ukázali na srovnání Mikrocensů z let 1958-1973, kdy jsme zároveň upozornili na omezenou výpovědní schopnost příjmu na osobu jakožto příjmového ukazatele [Večerník 1976]. Výrazné zmenšování příjmové nerovnosti evidované v uvedených tabulkách bylo totiž změnou mnohem více zdánlivou než skutečnou. Důvodem je povaha uvedeného indikátoru.

V podmínkách značné nivelizace vstupních příjmových zdrojů (především mezd, ale i sociálních příjmů) je příjem na osobu mnohem více ovlivněn variabilitou složení domácností než diferenciací příjmů. Příjmy přepočtené na hlavu jsou daleko citlivější na poměr aktivních a závislých osob, což za situace všeobecné zaměstnanosti představuje především citlivost na počet závislých dětí. Ve statickém pohledu lze prokázat, že diferenciací příjmu na osobu byla v převážné míře diferenciací počtu dětí. V časovém vývoji se pak vyvíjela především podle měnící se variability složení domácností. Tak, jak se rodiny adaptovaly na model dvou aktivních osob a dvou dětí, klesala - po celá 60. léta - i příjmová nerovnost. "Baby boom" počátku 70. let přinesl zastavení tohoto poklesu, protože se rodilo více dětí třetího pořadí a ženy zůstávaly déle doma (také díky

⁴) Mikrocensus 1967 byl proveden jaksi mimo pořadí na souboru představujícím pouze 0,25 % domácností. Tento neznámý mikrocensus byl proveden při známém šetření sociální diferenciací a mobility československého obyvatelstva, zpracovaném v knize P. Machonina a kolektivu [Machonin et al. 1969].

tehdy zavedenému rodičovskému příspěvku). I po této pauze však příjmová nerovnost klesala, byť velmi zvolna.

Na rozdíl od příjmů na osobu, prokazujících socialistickou tezi o zmenšujících se rozdílech a tendenci všeobecného sblížení, diferenciaci příjmů domácností se zřejmě tolik nestahovala. Na rozdíl od značně nivelizovaných příjmů na osobu, nerovnost celkových příjmů domácností v Československu nebyla příliš vzdálena některým méně nerovným západním zemím. Značná diferenciaci v tomto pohledu vznikala extrémní vzdáleností dvou charakteristických kategorií populace: na jednom pólu jednočlenné domácnosti důchodců s příjmy na úrovni sociálního minima nebo i pod ním; na druhém pólu pak širší venkovské rodiny s více aktivními členy s vysoce nadprůměrnými příjmy dosaženými kumulací výdělků, popř. i naturálními příjmy. V přepočtu na osobu se tyto rozdíly velmi ztlumily, v původní indikaci však zůstaly velmi značné. Naše evidence zahrnuje pouze období 1980-1988, za které máme primární data Mikrocensů. Míra nerovnosti vyjádřená rozpětím celkových příjmů domácností se v tomto období měnila jen velmi málo.⁵

Skutečnou změnou, skrytou za stažením příjmového rozpětí proběhlém zhruba do poloviny 60. let byla adaptace domácností z "ekonomického" modelu tvorby rodinných příjmů na model "demografický". Namísto nízkého nebo vysokého příjmu muže začal rozhodovat fakt, zda je manželka zaměstnaná (popř. i další členové domácnosti). Statisticky řečeno, míra korelace mezi výší mzdy a příjmem domácnosti velmi poklesla a míra korelace mezi počtem dětí a příjmem na osobu velmi vzrostla. Nikoli rozdíly v kvalifikaci a intenzitě profesionálního nasazení, nýbrž rozdíly ve velikosti a složení domácnosti se staly rozhodující, navzdory veškeré "zásluhové" rétorice socialistické doktríny. Neméně důležité byly ovšem i další příjmové zdroje, překračující obzor státní regulace (vedlejší příjmy, stínová ekonomika a komunistická privilegia).

Je nepochybné, že jak skryté tendence mzdové dynamiky, tak prvky uvedeného demografického modelu jsou hluboce zakořeněny v sociální realitě a nemohou být změněny z jednoho dne na druhý. Je nepochybné, že v průběhu minulých dvou a půl let nemohl vykrystalizovat žádný nový konzistentní systém. Je však zajímavé se podívat, jaké byly tendence proběhlých změn.

2. Změny v distribucích: různé míry změny, odlišné segmenty nerovnosti

Ekonomická reforma prosazovaná po listopadu 1989 otevřela cestu k tržní ekonomice a tedy k jiné úrovni a diferenciaci a hlavně pak k jinému sociálně ekonomickému fungování příjmové nerovnosti. Po desetiletích bytostné inkonzistence mezi výkonem a odměnou by mělo být znovu nastoleno, že - řečeno s Novým zákonem - "hoden je dělník mzdy své". Cesta k tomu ovšem není jednoduchá a období, jež prožíváme, je vskutku jen přechodné: starý systém již byl podkopán (nezhroutl se však úplně), nový se teprve v mlze rodí (jeho konturami si však zatím nemůžeme být úplně jisti). Základem změn je transformace systému

⁵) Nerovnost vyjádřená hodnotou koeficientu Giniho se snížila z 0,278 v roce 1980 na 0,271 v roce 1988.

odměňování práce, který byl dlouhá léta redukován jen na mzdový systém (s absencí příjmů z hospodářského či finančního podnikání).

Odstartování ekonomické reformy a doprovodná sociální opatření zapůsobily současně vyrovnávacím i diferenciacním účinkem. Na jedné straně se zvýšila všechna příjmová minima (byla zavedena a posléze zvýšena minimální mzda, zvýšily se minimální důchody a minimální příjem domácnosti) a dynamika mezd zůstala zatím regulována. S pozvednutím životních nákladů se - při značném rozpočtovém omezení - prohloubil sociální sklon zvyšovat spíše nízké platy a vyšší nechat být. Na druhé straně se uvolnil prostor příjmové dynamiky, a to otevřením možností soukromého podnikání, působení zahraničních firem, různým příjmovým souběhům atd. Není už třeba skrývat, že mnozí vydělávají násobky průměrné mzdy. Není třeba ani skrývat, že mnozí mají "bezpracné příjmy", kdysi prý vymýcené socialistickou revolucí. Naopak je ovšem třeba skrývat, že zdrojem mnohých výlučných příjmů je daňový únik způsobený nedostatky legislativy i fungování finančních institucí.

Který efekt převážil, jak se změnila diferenciac příjmů osob a domácností po roce 1989? Nejprve se podíváme na diferenciaci v platech a potom na nerovnost v příjmech domácností.

Mzdová statistika po roce 1989 zatím nedovoluje sledovat diferenciaci mezd ani v rovině kvantitativní (charakteristiky distribuce), ani kvalitativní (mzdová pozice různých kategorií pracovníků). Data máme k dispozici jen v agregátech a odvětvových průměrech. Než bude proveden další Mikrocensus (v březnu 1993), popř. budou moci být využity údaje "Šetření pracovních sil" (plánovaného na jaro 1993), můžeme používat pouze data sociologických výzkumů. Zde pro srovnání využíváme výsledků šetření "Ekonomická očekávání a postoje" z prosince 1991 a června 1992. Velikost souborů používaných ve statistických a sociologických výzkumech je samozřejmě nesrovnatelná, nicméně pro odhad základních trendů a směru změn by měly stačit i výzkumy menšího rozsahu. V našem případě pak spojujeme informace o respondentech a jejich partnerech, takže analyzované soubory činí 2200-2400 osob.

Základní charakteristiky distribuce platů (tabulka 1) ukazují, že jejich nerovnost značně vzrostla v letech 1991-1992 v porovnání s daty za rok 1988 a že zřejmě narostla i mezi roky 1991 a 1992. Jak vidíme, nejnižší kategorie se nejen absolutně, ale i relativně posunuly nahoru díky zvýšení mzdového minima. Podstatně výrazněji se ovšem posunuly horní příjmové kategorie. Zatímco v roce 1991 jsme ještě nezaznamenali podstatnější roztažení širokého středu mzdové distribuce (mezi 1. a 9. decilem), pak data z roku 1992 naznačují rozsáhlé změny zasahující již celé platové rozpětí.

Pokud jde o příjmy domácností, používáme Mikrocensus 1989 a pro srovnání tří výzkumů "Ekonomických očekávání a postojů" z období mezi červnem 1991 a červencem 1992. Příjmy respondentů a domácností byly zjišťovány řadou dotazů (i když zdaleka ne tak detailně jako v mikrocensových šetřeních), tak aby byla eliminována možnost podcenění příjmů. Vzhledem k tomu, že jednotkou výběru byl dospělý jedinec a nikoli domácnost, převážili jsme výsledky těchto šetření

souhrnnou vahou konstruovanou podle velikosti domácnosti, počtu dětí a stáří osoby v čele, samostatně pro obě republiky. Co do zjištěné hladiny příjmů nejsou upravené výsledky nijak výrazně vychýleny od dat bilance příjmů a výdajů obyvatelstva. Je ovšem jasné, že kvalita dat našich výzkumů nemůže být stejná jako v mikrocensovém šetření. Jde tedy o první, předběžnou informaci.

V analýzách používáme jak ukazatele celkového příjmu domácnosti (u nás dosud nepoužívaný, na Západě však převládající), tak příjmu na osobu (jak to odpovídá dosavadnímu statistickému úzu). Perspektiva domácností či osob (stejně jako spotřebních jednotek) mají obě svoji důležitost. S růstem podílu společných výdajů (bydlení, dlouhodobá spotřeba) poroste význam domácnosti jakožto jednotky hospodaření a s ním poroste i význam optiky celkových příjmů domácností. Kalkulace spotřebních jednotek, uvažujících počty členů, jejich věk a fixní výdaje domácností, je střední cestou a samozřejmě věcí velké diskuse, jaké spotřební jednotky jsou vhodné.⁶

Z porovnání roku 1988 s pozdějšími daty z let 1991-1992 (tabulka 2) vyplývají poměrně jednoznačné závěry. Rozpětí distribuce celkových příjmů domácností se dosti výrazně zvětšilo, a to výhradně ve prospěch horní desetiny domácností, zatímco relativní pozice ostatních se pohnula jen velmi málo. Rozpětí distribuce příjmů na osobu se zvětšilo daleko více, např. hodnota Giniho koeficientu se zvedla o více než jednu třetinu. Míra nerovnosti se v tomto případě prohloubila z obou stran: pozice domácností s nejnižšími příjmy se mírně zhoršila (samozřejmě pouze relativně) a pozice nejlépe situovaných 10 % se výrazně zlepšila.

Z hlediska demograficky definovaných typů domácností se zlepšila relativní pozice domácností důchodců, avšak zhoršila pozice domácností s dětmi, ať úplných, neúplných nebo žijících s dalšími osobami. Zatímco dříve se na spodek příjmové distribuce (podle celkového příjmu domácnosti) dostávaly skoro výhradně domácnosti důchodců, nyní jsou tu početně zastoupeny i rodiny s dětmi. Avšak i naopak, zatímco dříve se na vrchol příjmové distribuce (podle příjmu na osobu) mohly dostat jen domácnosti bezdětné, pak dnes jsou i zde zastoupeny rodiny s dětmi. Statisticky řečeno, zatímco průměr příjmové pozice dětí mírně poklesl, jeho variance se značně zvětšila.

Poněkud rozdílný pohyb v distribuci příjmů domácností celkem a na osobu je dobře vysvětlitelný. Na jedné straně, tj. z hlediska celkových příjmů, se relativně značně zlepšila (především díky opakovanému zvýšení důchodů) příjmová pozice jednočlenných domácností i osamocených párů důchodců. Celkově se pak podlaha sociálních příjmů (i mezd) zvedala rychleji než jejich průměr, takže příjmové rozpětí se neztvrdilo zdaleka tak, jak by mohlo. V případě domácností důchodců pak došlo k příjmové nivelizaci, protože dovolený strop se zvýšil méně než důchodová minima. Na druhé straně, z hlediska příjmů na osobu (či na spotřební

⁶) Všechny analýzy jsme provedli i podle příjmů na spotřební jednotku, tak jak jsou implicitně zahrnuty v oficiálním výpočtu životního minima. Protože však váhy osob včetně dětí jsou zde vysoké, v porovnání s vahou společných výdajů, výsledky jsou skoro totožné s oněmi založenými na příjmu na osobu. Proto je zde neuvádíme.

jednotku) doznaly podstatně menšího zlepšení příjmy rodičovských párů s dětmi, což je převažující typ domácností. V tomto pohledu se tedy příjmová nerovnost zvětšila podstatně více.

Obě výpovědi, tj. o pomalejším i rychlejším růstu nerovnosti mají svoji platnost. Pozornost věnovaná vládou nejnižším příjmovým kategoriím (byť hodnocená populací jako nedostatečná) a stropy držené mzdovou regulací a důchodovým zabezpečením byla cílenou politikou na tlumení příjmové nerovnosti. Tržní vývoj ovšem vedl k diverzifikaci příjmových úrovní a posílil diferenciaci. Tomu také odpovídá celkový dojem vyjadřovaný ve výzkumech, totiž že příjmová nerovnost se zvětšila a dále poroste.⁷

3. Změny v systému diferenciaci: stav přechodný a cílový

Pro analýzu změn bychom se neměli spokojovat s evidencí distribucí, ať jsou popsány sebelepšími příjmovými indikátory. Nepochybně důležitější jsou změny probíhající v systému produkce nerovností, v jejich genezi, mechanismu a fungování. Těch se dotýkáme analýzou kvalitativních korelátů mzdové a příjmové pozice.

Prvním zjištěním je, že zvětšení mzdových rozdílů neproběhlo v žádném statisticky sledovaném rozměru (viz tabulku 3).⁸ Jestliže porovnáme adjustované rozdíly mezd v letech 1988 a 1991-1992 v dimenzích pohlaví, vzdělání a věku, potom všude došlo ke zmenšení diferencí, z toho nejméně mezi muži a ženami, nejvíce ve věkovém vyjádření. Z hlediska vzdělání bychom mohli hovořit o pokračování minulých tendencí. Na proběhlé změny se můžeme také dívat jen jako na důsledek pozvednutí nízkých mezd (tj. ve prospěch mladých lidí, méně kvalifikovaných osob, žen).

Komplex změn však naznačuje, že tu již jde o něco jiného. Jestliže diferenciaci mezd vzrostla a rozdíly mezi kategoriemi pracovníků se zmenšily, pak se musely výrazně zvětšit rozdíly uvnitř kategorií. Vidíme, že základní charakteristiky pracovníků jsou stále méně důležité pro vysvětlení variance mezd: procento vysvětlené variance se pronikavě snížilo. Tento fakt má jak pozitivní, tak negativní význam. Pozitivní jistě je, že nezáleží už tolik na věku, pohlaví či nominální kvalifikaci pracovníka, jak se uplatní na trhu práce. Na druhé straně však další pokles ekonomického statusu vzdělání je alarmující a jen zčásti vyjadřuje

⁷) Podle výzkumu "Transformace sociální struktury" z podzimu 1991 se podle 43 % dotázaných nerovnosti mezi lidmi za poslední dva roky "rozhodně zvětšily" a podle 48 % dotázaných "spíše zvětšily". Rovněž tak naprostá většina dotázaných očekává další růst nerovnosti v budoucnu.

⁸) V tabulkách 3 a 5 předkládáme některé výsledky procedury ANOVA statistického programu SPSS/PC+, konkrétně tabulku mnohonásobné klasifikace. V horní části jsou uvedeny odchylky od průměrných mezd či příjmů, a to v tabulce 3 pozorované i adjustované, v tabulce 5 pouze adjustované (tj. kontrolované vůči interkorelacím vysvětlujících proměnných). Adjustované odchylky jsou aditivní. Koeficienty beta jsou standardizované regresní koeficienty ve smyslu používaném v mnohonásobné regresi: β^2 (* 100) indikuje procento variance vysvětlené každou jednotlivou proměnnou, R^2 (* 100) indikuje celkovou varianci vysvětlenou všemi zahrnutými proměnnými, včetně jejich společného působení.

problémy spojené s uplatněním kvalifikovaných pracovníků. Celý čtvrtý sektor ekonomiky (zdravotnictví, školství, výzkum atd.) se výrazně propadl ve mzdové hierarchii a s ním i vysokoškolsky vzdělaní lidé, které převážně zaměstnává.

Data Mikrocensu 1989 nedovolují porovnání mezd v žádném podrobnějším členění. Nových sociologických výzkumů však můžeme využít k odhadu váhy nejrůznějších faktorů platové diferenciace (tabulka 4). Jak ukázala regresní analýza, rozhodující zatím zůstávají demografické dimenze, pohlaví a věk (17 % vysvětlené variance). Vzdělanostní úroveň má váhu podstatně nižší, s malými rozdíly mezi jednotlivými stupni (příspěvek 4 % vysvětlené variance). Jako ještě nižší se ukazuje význam profesního a odvětvového členění (příspěvek necelých 3 % vysvětlené variance). Do popředí v odvětvovém členění se dostal bankovní sektor (kde jsou však extrémní rozdíly v platech mužů a žen), zatímco oblast nemateriálních služeb (školství, výzkum, zdravotnictví atd.) beznadějně zaostává. Členění podle vlastnických sektorů ukazuje ovšem rozdíly podstatně větší, spolu s příjmovou hierarchií logicky počínající u družstev a státních organizací (což je opět především sektor nemateriálních služeb) a končící u vlastních soukromých podniků se zaměstnanci (příspěvek nejméně 5 % vysvětlené variance). V analýze jsme rovněž sledovali, zda úroveň platu nějak souvisí s politickými postoji a názory na nerovnost, zde však žádné souvislosti zjištěny nebyly.

Na rozdíl od dřívější situace, kdy ekonomika fungovala jako jeden "vnitřní trh práce" [Doeringer, Piore 1971], kde určité charakteristiky pracovníka byly determinující a ekonomické výsledky měly roli podružnou, vystupuje dnes do popředí právě význam těchto výsledků a tedy i segmentů krystalizujících okolo konjunkturálně dynamických sektorů jako je zahraniční obchod, automobilový průmysl, cestovní ruch, bankovnínictví apod. Můžeme přepokládat, že po celé toto přechodné období se bude význam demografických a kvalifikačních charakteristik pracovníků snižovat, a to ve prospěch velmi problematicky indikovatelných rovin spjatých s osobní adaptabilitou, dravostí, podnikavostí, jazykovým vybavením (v rovině firem pak s otevřeností vůči západnímu trhu, kapitálovou disponibilitou, využitím turistického boomu, konkurenční schopností) apod. S úplným uvolněním mzdové regulace se uvedená ztráta výkladové schopnosti tradičních statistických indikátorů ještě dále umocní.

V přechodném období utváření trhu práce převládne jeho segmentace, tj. rozčlenění do specifických sektorů charakterizovaných mírou dynamiky, napojením na zahraniční kapitál, podnikatelskou agresivitou, napojením na minulé struktury apod. Nikoli nominální charakteristiky pracovníka, ale spíše jeho reálná kvalifikace a osobnostní rysy budou předurčující pro jeho mzdové zařazení. V takové situaci jakákoli explikace ekonomická (teorie lidského kapitálu) či sociologická (stratifikační teorie opírající se o profesní prestiž) musí selhat. Naopak, bylo by třeba podstatně dále hlouběji a podrobněji rozvinout teorii segmentace trhu práce. Cílovým stavem v oblasti mezd by ovšem měla být opětná funkční diference profesních pozic a jejich ekonomického ohodnocení či lépe řečeno, zjednodušení přechodné, příliš komplikované segmentace trhu práce na jednu-dvě dimenze.

Co se týká distribuce příjmů domácností, také zde demografické indikátory hodně ztratily na své vypovídací schopnosti. Období let 1988-1992 (tabulka 5) je

nutno porovnávat obezřetně, vzhledem k různé kvalitě dat. Přesto však předpokládáme, že hlavní tendence je zachycena korektně. Studie odhaluje reálný pokles významu demografických charakteristik u obou příjmových indikátorů. Celkový příjem domácnosti je stále především funkcí počtu dospělých členů a věku, nicméně stupeň závislosti systematicky klesá. Rovněž tak postupně klesá jednoznačná závislost příjmů na osobu na počtu dětí a stáří domácnosti. Zároveň u některých kategorií domácností došlo k významným změnám, konkrétně ve prospěch jednočlenných domácností důchodců a v neprospěch rodin s více dětmi.

Co je z této perspektivy trvalou a co pouze přechodnou změnou? Trvalou změnou se zdá být oslabující se korelace mezi příjmy a demografickým statusem domácnosti. Zdá se, že Československo bylo před rokem 1989 výjimkou, pokud jde o vysokou závislost příjmů domácností na počtu jejích dospělých (aktivních) členů a nízké závislosti příjmů na hlavu na příjmu domácnosti (tabulka 6). Tento výlučně demografický vzorec produkce nerovností se pravděpodobně velice rychle mění směrem k "západnímu" vzorci, kde je distribuce příjmů domácnosti mnohem méně odvozena od počtu dospělých členů a distribuce příjmu na hlavu (stejně jako na ekvivalentní jednotku) vykazuje vyšší korelaci s příjmem domácnosti. Tato změna probíhá, jak se zdá, poměrně rychle, i když postupně. Rozhodující příčinou je růst příjmů z jiných než sociálních fondů a zvětšování jejich distribuce nezávisle na velikosti a složení domácností: růst osobních příjmů vyvolaný soukromým podnikáním, činností u zahraničních firem, kumulací více příjmových zdrojů atd.

Je možné, že míra demografické indeterminace příjmů byla v přechodném období zatlačena příliš a že to naše data akcentují více než v mikrocensových šetřeních, které zachycovaly v podstatě jen "oficiální" příjmy. Zatímco Československo v roce 1988 mělo nejbližší ke Švédsku (i když i zde byla míra demografické determinace mnohem nižší), v roce 1992 se přiblížilo daleko více Francii. Pociťujeme zde rozdíl mezi rovnostářským sociálně demokratickým modelem skandinávských zemí a více nerovným a mnohem méně redistributivním francouzským modelem. Lze předpokládat, že zatímco demografické proměnné nebudou, i přes možnou změnu, již nikdy tak suverénně určovat příjmy jako před rokem 1989, do popředí příjmových faktorů se budou více dostávat sociálně ekonomické charakteristiky, konkrétně úroveň a obor kvalifikace. Lze rovněž předpokládat, že i když návrat k jednopříjmovému modelu je vyloučen (s rozhodujícím vlivem hlavního platu na celkový příjem domácnosti), již dnes je patrný posun k posílení funkce hlavního platu (viz tabulku 7). Nikoli už počet aktivních členů domácnosti, ale plat osoby v čele byl rozhodující v roce 1992.

4. Závěrem

Jak naznačují předběžné analýzy, na rozdíl od tří minulých dekad váhavých změn v oblasti mezd a příjmů domácností došlo v posledních dvou a půl letech k několika významným změnám. Lze je shrnout takto:

1. Příjmová nerovnost významně vzrostla, lhostejno jakým indikátorem ji měříme. Nejmenší vzestup nerovnosti byl zjištěn u příjmů domácností, střední ve mzdách, nejvyšší v příjmech na osobu. Tento výsledek je dán převahou diferenciačních

(tržních) momentů nad nivelizačními (redistributivními) v celkovém spektru změn.

2. Posun v příjmové nerovnosti povětšinou nenastal ve statisticky sledovatelných rozměrech, s výjimkou zjevného zlepšení příjmové situace důchodců. Možnost explikace běžnými statistickými indikátory se všeobecně velmi výrazně snížila. Ekonomickou schopnost jednotlivců a domácností uspět na trhu práce bude tedy stále těžší měřit standardními statistickými a zejména pak demografickými proměnnými. Dokud nebude utvořen a prosazen nový systém kritérií, naše schopnost explikace diferenciací platů a příjmů bude velmi omezená.
3. V diferenciaci platů zatím trvá převaha demografických faktorů, zmenšuje se význam školního vzdělání a nabývá na významu vlastnický sektor. Podíl variance nevysvětlitelné statistickými a sociologickými proměnnými má ovšem zatím narůstající tendenci.
4. Jak prokazují změny v čase i mezinárodní porovnání, model převažující demografické determinace příjmů je zřejmě postupně nahrazován modelem ekonomickým, ve kterém příjmy z výdělečné činnosti obecně a plat osoby v čele domácnosti zvláště (spolu s jejich sociálně ekonomickými koreláty) budou mít větší váhu při vytváření finanční situace domácnosti.

Vzhledem k rozsahu použitých šetření je třeba všechny výsledky považovat za předběžné, budou revidovány rozsáhlými statistickými šetřeními plánovanými na rok 1993. Bohužel, probíhající změny jsou dnes podstatně rychlejší než tato šetření a lhůty jejich zpracování. Proto považujeme za nutné vhodně evidovat a interpretovat probíhající vývoj menšími výzkumy, jejichž výhodou je navíc širší výběr vysvětlujících faktorů, objektivních i subjektivních aspektů individuální a rodinné situace.

JIRÍ VEČERNÍK se dlouhodobě zabývá problémy příjmové diferenciaci a ekonomické nerovnosti, je autorem řady článků a studií na toto téma, počínaje kapitolou v knize P. Machonina a kol. "Československá společnost". V Sociologickém ústavu ČSAV nyní vede projekt "Trh práce, sociální politika a domácí ekonomika v období přechodu k tržní ekonomice". Je mj. členem výkonného výboru Luxembourg Income Study a spolupracuje s dalšími zahraničními institucemi v oblasti sociální politiky a ekonomické sociologie.

Literatura

- Atkinson, A. B., J. Micklewright 1992. *The Economic Transformation of Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doeringer, P. B., M. J. Piore 1971. *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington, MA: Heath.
- Machonin, P. et al. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epocha.
- Malická, L., M. Hiršl, E. Břešťovská 1983. *Životní podmínky v pásmu sociální potřeby*. Studie ČSVÚPSV Praha.
- Peca, S. 1969. *Vývoj příjmů obyvatelstva ČSSR v období let 1958-1968*. Ekonomické rozborů VÚNP Praha.

- Szirácki, G. 1990. *Labour Market Analysis and Employment Policies*. Working Papers of the World Employment Programme Research.
- Večerník, J. 1976. "Dynamika příjmové diferenciacie v Československu." *Sociologický časopis* 12: 472-484.
- Večerník, J. 1986. *Mzdová a příjmové diferenciacie: analýza některých problémů*. Studie ÚFS ČSAV Praha.
- Večerník, J. 1991a. "Distribuční systém v Československu: empirická fakta, výkladové hypotézy." *Sociologický časopis* 27: 39-56.
- Večerník, J. 1991b. "Earnings Distribution in Czechoslovakia: Intertemporal Changes and International Comparison." *European Sociological Review* 7: 237-252.

Použité výzkumy

"Ekonomická očekávání a postoje populace", červen 1991, prosinec 1991, červenec 1992 (soubory 1650-1800 dospělých osob). Sociologický ústav ČSAV a STEM - Středisko empirických výzkumů.

Mikrocensus 1989, soubor jednotlivců (110 298 osob). Federální statistický úřad.

Mikrocensus 1989, soubor domácností (101 518 domácností). Federální statistický úřad.

Šetření příjmů obsažená v databance Luxembourg Income Study:

Země	Rok šetření	Počet domácností
Francie	1984	3372
SRN	1984	8255
Nizozemí	1987	2415
Itálie	1986	5277
Švédsko	1987	5791
Velká Británie	1986	3733
USA	1986	7034
Kanada	1987	6815
Austrálie	1985	4477
Polsko	1986	6908

Tabulky

Tabulka 1. Čisté platy v letech 1988-1992: základní charakteristiky distribuce

	1988	1991	1992
Průměr	2787	3330	4340
Medián	2641	3000	3525
Variační koeficient	0,314	0,604	0,832
Koeficient Giniho	0,176	0,228	0,274
Kvantily* (v % mediánu):			
P5	56,4	61,7	59,6
P10	64,0	66,6	68,1
P25	78,3	80,0	82,2
P75	125,9	120,0	136,1
P90	152,7	156,6	175,9
P95	171,9	200,0	227,0
P75/P25	1,61	1,50	1,65
P90/P10	2,39	2,35	2,58
P95/P5	3,05	3,24	3,81

Prameny: Mikrocensus 1988 (110 298 osob); Ekonomická očekávání a postoje, prosinec 1991 (2 198 osob), červen 1992 (2 440 osob).
 *) Kvantily představují hodnoty mezd ohraničující prvních 5 %, 10 % atd. pracovníků seřazených podle výše mzdy.

Tabulka 2. Distribuce měsíčních čistých příjmů domácností v letech 1988-1992

	Příjmy domácností				Příjmy na osobu			
	1988	1991a	1991b	1992	1988	1991a	1991b	1992
Průměr	5027	6549	6658	7723	1805	2356	2442	2806
Variační koeficient	0,53	0,68	0,77	0,68	0,46	0,57	0,61	0,60
Koeficient Giniho	0,27	0,29	0,32	0,31	0,18	0,25	0,25	0,24
Decilové skupiny*								
1.	2,5	3,2	3,1	3,1	5,3	5,0	4,9	4,9
2.	4,1	4,6	4,1	4,4	6,6	5,9	5,9	6,0
3.	5,9	6,2	5,1	6,1	7,4	6,6	6,6	6,9
4.	7,6	7,5	7,1	7,5	8,1	7,4	7,4	7,6
5.	9,3	8,5	8,4	8,6	8,8	8,2	8,2	8,3
6.	10,7	9,5	9,5	9,6	9,6	9,2	9,2	9,1
7.	11,9	10,8	10,7	10,8	10,5	10,3	10,4	10,1
8.	13,3	12,4	12,4	12,5	11,8	11,7	11,8	11,5
9.	15,1	14,8	15,2	14,6	13,6	14,3	13,8	13,7
10.	19,7	22,6	24,4	22,8	18,2	21,4	21,7	22,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Procento úplného vyrovnání**	20,7	20,6	22,7	20,4	14,1	17,7	17,7	17,3

Prameny: Mikrocensus 1988 (101 518 domácností, 282 690 osob); Ekonomická očekávání a postoje, červen 1991 (1620 domácností) prosinec 1991 (1331 domácností) červen 1992 (2014 domácností).

*) Decilové skupiny představují podíl jednotlivých desetin populace, seřazených podle výše příjmu, na celkovém objemu příjmů. Příjmy na osobu jsou váženy podle osob.

**) Procento úplného vyrovnání měří v % objem příjmů, který by bylo třeba přerozdělit k dosažení úplné rovnosti ve sledované (tj. v našem případě decilové) struktuře.

Tabulka 3. Mnohonásobná klasifikační analýza (ln) mzdy v letech 1988-1992

	Pozorované			Adjustované		
	1988	1991	1992	1988	1991	1992
Odchyly od průměru (%):						
Pohlaví:						
muži	0,17	0,16	0,16	0,17	0,16	0,16
ženy	-0,21	-0,18	-0,19	-0,21	-0,18	-0,18
Vzdělání:						
základní	-0,15	-0,12	-0,17	-0,12	-0,09	-0,15
nižší odborné,						
vyučení	0,00	0,01	0,02	-0,04	-0,02	-0,05
středoškolské	0,01	-0,03	-0,02	0,05	0,01	0,02
vysokoškolské	0,27	0,20	0,21	0,22	0,17	0,18
Věk:						
20-29	-0,15	-0,07	-0,08	-0,17	-0,07	-0,06
30-39	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,00
40-49	0,06	0,02	0,02	0,08	0,02	0,04
50-59	-0,05	0,00	-0,05	0,05	0,01	0,01
Republika:						
česká	0,02	0,00	0,00	0,01	0,00	0,01
slovenská	-0,03	0,00	0,00	-0,02	-0,00	-0,01
Koeficienty:						
		eta			beta	
Pohlaví	0,56	0,46	0,40	0,55*	0,45*	0,39*
Vzdělání	0,33	0,23	0,23	0,29*	0,19*	0,21*
Věk	0,24	0,09	0,10	0,28*	0,09*	0,08*
Republika	0,07	0,01	0,01	0,05*	0,00	0,01
R2				0,47	0,26	0,21

Prameny: Mikrocensus 1988 (110 298 osob); Ekonomická očekávání a postoje, prosinec 1991 (2036 osob), červen 1992 (2363 osob).

*) koeficient významný na hladině $< 0,001$

Tabulka 4. Regresní analýza (ln) mzdy na charakteristikách
I. demografických, II. kvalifikačních, III. profesních a odvětvových
a IV. vlastnických (standardizované regresní koeficienty beta)

Proměnná*	I.	II.	III.	IV.
REP	-0,016	-0,021	-0,018	-0,003
SEX	-0,391***	-0,383***	-0,370***	-0,357***
A2 (Věk)	0,194*	0,108	0,154	0,128
A3	0,369***	0,338***	0,364***	0,390***
A4	0,135	0,177	0,227*	0,372
A5	-0,790**	-0,706**	-0,828***	-0,968***
E2 (Vzdělání)		0,105***	0,093**	0,073**
E3		0,174***	0,191***	0,150***
E4		0,269***	0,296***	0,258***
Z1 (Profese)			0,088*	0,056
Z2			0,044	0,018
Z3			0,073*	0,009
Z5			0,097*	0,024
S2 (Odvětví)			-0,071*	-0,055
S3			0,033	0,063
S4			0,190***	-0,048
S5			0,302**	0,401***
S6			-0,095*	-0,055
S7			-0,336***	-0,280***
O1 (Vlastnictví)				0,060*
O3				0,058*
O4				0,187***
O5				0,248***
R ²	0,168	0,212	0,238	0,290

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, červen 1992 (2363 osob).

* REP = ČR-SR; SEX = Muži-ženy; Věk: A1 = 20-29 (vynechaná kategorie), A2 = 30-39, A3 = 40-49, A4 = 50-59, A5 = 60+; Vzdělání: E1 = základní (vynechaná kategorie), E2 = vyučení, E3 = středoškolské, E4 = vysokoškolské; Profese: Z1 = odborní pracovníci, Z2 = ost. nemanuální pracovníci, Z3 = pracovníci obchodu a služeb, Z4 = zemědělci (vynechaná kategorie), Z5 = dělníci; Odvětví: S1 = zemědělství, lesnictví (vynechaná kategorie), S2 = průmysl, stavebnictví, S3 = doprava, spoje, S4 = obchod, služby, S5 = peněžnictví, pojišťovnictví, S6 = správa, sociální služby, S7 = školství, zdravotnictví, výzkum, kultura; Vlastnický sektor: O1 = státní podnik, O2 = družstevní organizace nebo firma (vynechaná kategorie), O3 = jiná státní organizace, O4 = zaměstnanec soukromé firmy nebo podniku, O5 = vlastní soukromá firma nebo podnik.

***) koeficient významný na hladině < 0,001

**) koeficient významný na hladině < 0,01

*) koeficient významný na hladině < 0,05

Tabulka 5. Mnohonásobná klasifikační analýza (ln) příjmů v roce 1988 a 1991

	Příjmy domácností				Příjmy na osobu			
	1988	1991a	1991b	1992	1988	1991a	1991b	1992
Adjustované odchylky od průměru:								
Počet dospělých:								
1	-0,54	-0,59	-0,45	-0,49	-0,02	0,14	0,24	0,26
2	0,09	-0,04	-0,05	-0,02	0,00	0,00	-0,01	0,02
3 a více	0,52	0,38	0,36	0,29	0,02	-0,01	0,00	-0,09
Počet dětí:								
0	-0,09	-0,06	-0,14	-0,08	0,28	0,33	0,25	0,30
1	0,03	0,00	0,02	0,02	0,01	0,04	0,07	-0,05
2	0,12	0,06	0,11	0,08	-0,17	-0,16	-0,13	-0,18
3 a více	0,21	0,08	0,22	0,15	-0,35	-0,35	-0,29	-0,35
Vzdělání osoby v čele:								
základní	-0,05	-0,08	-0,08	-0,16	-0,07	-0,08	-0,07	-0,16
vyučení a n. o.	0,00	0,00	-0,02	-0,03	0,00	0,00	-0,02	-0,03
středoškolské	0,06	0,03	0,02	0,04	0,05	0,03	0,01	0,03
vysokoškolské	0,17	0,05	0,11	0,15	0,16	0,04	0,11	0,14
Věk osoby v čele:								
do 29	-0,06	0,04	-0,04	-0,02	-0,13	0,03	-0,04	-0,05
30-39	0,10	0,06	0,04	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01
40-49	0,17	0,05	0,05	0,08	0,11	0,03	0,05	0,06
50-59	0,16	-0,02	0,02	0,12	0,11	-0,01	0,02	0,10
60-69	-0,11	-0,12	-0,25	-0,18	-0,09	-0,11	-0,21	-0,16
70 a více	-0,46	-0,31	-0,31	-0,28	-0,42	-0,33	-0,33	-0,22
Národní území:								
ČR	-0,02	-0,02	-0,03	-0,02	0,02	-0,02	-0,02	-0,02
SR	0,04	0,04	0,05	0,02	-0,03	0,04	0,04	0,02
Počet dospělých	0,57*	0,47*	0,40*	0,38*	0,03*	0,05*	0,09*	0,16*
Počet dětí	0,17*	0,12*	0,24*	0,17*	0,66*	0,55*	0,40*	0,52*
Vzdělání	0,11*	0,09*	0,11*	0,19*	0,20*	0,08*	0,12*	0,20*
Věk	0,34*	0,19*	0,17*	0,22*	0,41*	0,15*	0,15*	0,23*
Národní území	0,04*	0,06*	0,08*	0,04*	0,07*	0,06*	0,07*	0,03
R ²	0,77	0,35	0,31	0,36	0,46	0,26	0,17	0,27

Prameny: Mikrocensus 1988 (101 518 domácností, 282 690 osob); Ekonomická očekávání a postoje, červen 1991 (1620 domácností) prosinec 1991 (1331 domácností) červen 1992 (2014 domácností).

*) koeficient významný na hladině < 0,001

Tabulka 6. Standardizované regresní koeficienty (ln) celkového příjmu domácnosti a (ln) příjmu na osobu na počtu dospělých osob a dětí v různých zemích (pouze domácnosti s hlavou ve věku 30-60 let)

	Příjem domácnosti			Příjem na osobu			
	Dospělí	Děti	R ²	Dospělí	Děti	Příjem domácnosti	R ²
Francie	0,296	0,177	0,120	-0,434	-0,512	0,962	0,954
SRN	0,473	0,093	0,237	-0,581	-0,649	0,849	0,920
Nizozemí	0,353	0,082	0,133	-0,522	-0,649	0,785	0,948
Itálie	0,297	0,048	0,084	-0,503	-0,496	0,904	0,964
Švédsko	0,493	0,141	0,312	-0,494	-0,643	1,030	0,973
V. Británie	0,425	0,600	0,183	-0,427	-0,548	0,939	0,963
USA	0,413	0,002	0,170	-0,397	-0,486	0,930	0,953
Kanada	0,450	0,105	0,217	-0,468	-0,596	0,945	0,949
Austrálie	0,421	0,034	0,180	-0,415	-0,550	0,917	0,961
Polsko	0,509	0,117	0,272	-0,455	-0,654	0,941	0,940
ČSFR 1988	0,672	0,292	0,561	-0,648	-0,966	0,975	0,872
ČSFR 1991a	0,403	0,168	0,201	-0,400	-0,496	0,962	0,851
ČSFR 1991b	0,338	0,228	0,164	-0,375	-0,458	0,987	0,869
ČSFR 1992	0,331	0,199	0,160	-0,390	-0,468	0,950	0,846

Prameny: Luxembourg Income Study, Mikrocensus 1988, Ekonomická očekávání a postoje, červen 1991 (1620 domácností) prosinec 1991 (1331 domácností) červen 1992 (2014 domácností).

Tabulka 7. Standardizované regresní koeficienty 1. celkového příjmu domácnosti na počtu aktivních osob a platu osoby v čele a 2. příjmu na osobu na počtu aktivních osob, dětí a platu osoby v čele v ČSFR 1988 a 1992 (pouze domácnosti aktivních osob s hlavou ve věku 30-60 let)

	1988	1992
Závisle proměnná: celkový příjem domácnosti		
Počet ek. aktivních osob	0,551	0,238
Plat osoby v čele	0,482	0,697
R ²	0,625	0,520
Závisle proměnná: příjem na osobu		
Počet ek. aktivních osob	0,006	-0,070
Počet závislých dětí	-0,651	-0,374
Plat osoby v čele	0,432	0,620
R ²	0,495	0,530

Prameny: Mikrocensus 1988, Ekonomická očekávání a postoje, červen 1992 (2014 domácností).

Summary

Well described by statistical data in the period 1959-1988, Czechoslovakia was an exception among countries regarding its stability of earnings distribution and its slow change in household income distribution. However, behind its stability of statistical distribution, some important changes occurred. Within the inequality of earnings, there were: 1. diminishing returns to education, 2. advantages for "productive" branches, 3. favoritism toward older workers. Within the inequality of household incomes, an increasing dependence of total incomes on the number of active members and the dependence of per capita incomes on the number of children strengthened, thus defining this so called "demographic pattern" of producing income inequalities.

In the last two and a half years, new changes have occurred. Because statistics provides only aggregated data, we use three surveys on "economic expectations and attitudes" from the period between June 1991 and June 1992 (samples about 1,600-1,800 households) to depict main characteristics of the recent dynamics:

1. Inequality in various indications has significantly increased. The lowest increase in inequality was found in household incomes, the middle in earnings and the greatest in per capita incomes.
2. Aside from the betterment of income positions of pensioner's households and the worsening position of families with more children, these changes did not occur in any clear statistical dimension. It seems that before the new criteria will be established, it will be difficult to measure the economic success of individuals and households on the changing labor market.
3. Within the distribution of earnings, the demographic factors remain thus far dominant. The earnings inequality of educational levels is decreasing and the earnings inequality of various types of ownership is increasing. The percentage of variance, unexplained by statistical and sociological variables, is, however, intensifying for the time being.
4. It is likely that the particular pattern of a mainly demographic dependence of earnings and especially the household (or the equivalent) income is being replaced by an economic pattern wherein the household's head's earnings gains much more weight in defining a family's financial situation.

All results are to be revised by large statistical surveys. Unfortunately, the occurred changes seem to be faster than statistics. Therefore, it is necessary to check and interpret the development with smaller surveys, combining both the objective and subjective aspects.